

BEVEZETÉS

Jelen kötet célja a kecskeméti református közösség a város kora újkori társadalmában elfoglalt helyének vizsgálata, az egyháztörténeti megközelítés mellett társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténeti szempontú elemzése. A témaválasztást indokolja, hogy a Duna–Tisza köze egyik legjelentősebb mezővárosa, Kecskemét a 16. század óta jelentős protestáns lakossággal rendelkezik. A téma időhatárainak kijelölését részben az általánosan elfogadott köztörténeti (1526–1790), illetve egyháztörténeti korszakhatárok (1520 körül–1781/1791), részben a forrásadottságok határozták meg. A 17. század végétől kezdve egyre több forrás maradt fenn a kecskeméti református egyházközség életéről, ennek ellenére a gyülekezet és a helyi református lakosság 16–18. századi történetéről eddig nem készült monografikus igényű, teljes körű és részletes feldolgozás. Az egyházközség történetéről csupán rövidebb összefoglalások születtek, ezek alapvetően Kecskeméti Selymes János lelkipásztor 18. század eleji, az egyházközség I. számú anyakönyvében fennmaradt egyháztörténeti művére támaszkodtak, amely a 19. század második felében Szilágyi Sándor közlésében a *Sárospataki Füzetek* hasábjain látott napvilágot. Szintén 19. századi munka Polgár Mihály lelkész értékes adatokat közlő történeti összefoglalása.

Ezen alapmunkák mellett számos publikálatlan levéltári forrás feltárása és feldolgozása segítette a kutatást, amelyhez a legtöbb, legnagyobb részt a 18. századból fennmaradt forrásanyagot a kecskeméti református egyházközség levéltára nyújtotta. Ennek legértékesebb része a korszakból fennmaradt két anyakönyv (I. 1712–1777, II. 1777–1803) és az egyházközigazgatási iratanyag, amely különböző, a gyülekezet egészét érintő ügyekben keletkezett okiratokat, határozatokat, levelezéseket foglal magában. Emellett az egyház gazdálkodására vonatkozó gondnoki naplók, számadáskönyvek sorozata és egyedi gazdasági iratok, végrendeletek és hozzájuk kapcsolódó hagyatéki iratok, valamint az egyház iskolájával kapcsolatos iratanyag alkotja a rendelkezésre álló forrásbázist.

A református levéltár mellett a városi levéltár iratanyaga is kiegészítő forrásokkal szolgál, annak ellenére, hogy jelentős része elpusztult a II. világháború során. Felhasználhatók viszont a tanácsi jegyzőkönyvek nyomtatásban megjelent kivonatai, illetve fennmaradtak 18. századi levelezések, városi összeírások, valamint testamentumok. Hasonlóképpen fontos forrásértékkel bírnak a Helytartótanács és Pest-Pilis-Solt vármegye helyi ügyekkel kapcsola-

tos vizsgálatai és döntései. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárának iratanyagában a 19. századtól maradtak fenn különálló egyházlátogatási jegyzőkönyvek, azonban a Báthory Gábor- és Szász Károly-féle vizitációk protokollumaiból éppen a kecskeméti egyházmegyére vonatkozó anyag hiányzik. Az egyházkerületi jegyzőkönyvek sorozata és a szálas iratanyag azonban további forrásfeltárára is ad lehetőséget.

A katolikus eredetű források is sok értékes részlettel gazdagítják eddigi tudásunkat, így a váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek, a kecskeméti ferences rendház *historia domusa*, sőt a prédikációs irodalom is. Itt elsősorban Blahó Vince ferences szerzetes város- és rendtörténeti összefoglalást adó búcsúbeszéde említhető, amelyet 1772-ben, a ferencesek által működtetett plébánia világi papságnak való átadása alkalmából tartott. Hasonlóan értékes, eddig kiaknázatlan adalékokat szolgáltatnak Telek József úrnapi beszédei a felekezetek múltjáról és egymáshoz való viszonyáról.

Az eddig megjelent helytörténeti szakirodalomból máig alapvető munka Hornyik János 1860 és 1866 között megjelent várostörténeti monográfiája, amely kiemelkedő értékű, mára már részben elpusztult forrásanyagot is közölt. A kutatómunkához nagy segítséget jelentenek Iványosi-Szabó Tibor összefoglaló írásai és résztanulmányai, valamint az általa szerkesztett forráskiadványok, hasonlóképpen Novák László Ferenc elsősorban néprajzi szempontú vizsgálatokon alapuló művei a „Három Város”-ról¹. Az irodalomtörténetre a közel-múltban elhunyt Orosz László, az építészettörténetre és főként a temetőkre vonatkozóan Juhász István munkái adnak alapvető tájékoztatást.

A kecskeméti reformátusság történetét nem elszigetelt eseménysorként, hanem esettanulmányként, nagyobb összefüggésekbe helyezve vizsgálom. Ezért a református egyházköztség kialakulását és fejlődését a város korabeli történetébe ágyazva, a városi közigazgatás, a helyi társadalom tagolódásának bemutatásával kívánom elemezni, olyan köztörténeti kérdések érintésével, mint a mezővárosi autonómia és a földesúri jogok érvényesülése a török hódoltság alatt, a hódoltsági mezővárosok viszonya az oszmán és a királysági hatóságokhoz, majd a visszafoglaló háborúk utáni visszailleszkedés a magyar feudális viszonyok közé. Ezzel együtt a reformáció magyarországi, kiemelten hódoltsági elterjedésének, a helvét irányzat térnyerésének, illetve az önálló református egyházszervezet kialakulásának kérdéseit is áttekintem. Az egyes események, jelenségek vizsgálatakor a párhuzamok, a más országrészekben és főleg a környező településeken megfigyelhető hasonlóságok és különbségek bemutatására is törekszem.

Kecskemét azért érdemel figyelmet a magyarországi felekezetszerveződés történetének vizsgálata szempontjából, mivel azon kevés település közé tartozik, ahol a középkori katolicizmus tovább élt, és a kora újkorban is folyamatos volt a katolikusok jelenléte. Bár a városban számottevő protestáns, a 16. század végére egyértelműen református gyülekezet jött létre, a lakosság egy része

¹ Három Város: Kőrös (Nagykőrös), Kecskemét, Cegléd.

katolikus maradt, és a hódoltsági katolicizmus egyik legerősebb közösséget alkotta. A két felekezetnek így egymás mellett élésre kellett berendezkednie, viszonyukat az időnként megjelenő konfliktusok ellenére alapvetően a békés együttélés és az együttműködés jellemezte, amely a város érdekében a külső körülmények kényszere alatt létrejött kompromisszumokon nyugodott.

Jól mutatják ezt a kettősséget a templomokat érintő megállapodások és a református templom építésének körülményei, valamint a városvezetésben bevezetett kettős irányítás. A templomok és az azokat övező temetők elkülönítése hosszabb távon rendezte a felekezetek viszonyát, azonban a török kiűzése után is jelentkeztek konfliktusok a katolikusok és a reformátusok között, ami beleillik a csendes ellenreformáció országosan megfigyelhető jelenségeibe. A hétköznapiak során időnként jelentkező kisebb összetűzéseken, a várostól nyert illetményföldek használatát érintő nézeteltéréseken és gyermekek erőszakos elvételén túlmenően a 18. század második felében komolyabb konfliktusokat váltott ki a katolikus és a református céhtagok (országos szinten nem egyedülálló) vallási vitája és a halálraítéltek vigasztalása körül kibontakozott vita.

Az eseménytörténeti áttekintés mellett – főként a 18. század vonatkozásában – a református közösség külső és belső viszonyait is tárgyalom. A felekezeti viszonyt elsősorban a konfliktusok felől közelítem meg, mivel természetesen ezekről keletkeztek nagyobb számban források, másrészt árnyalni kívántam a városról mint a felekezeti tolerancia mintájáról élő hagyományos képet, amelynek természetesen van igazságtartalma a hosszú távon érvényesülő békés együttélés (vagy legalábbis egymás mellett élés) és a szükség esetén történő összefogás jelenségét illetően.

A további nagyobb fejezetek a reformátusoknak a városi társadalomban elfoglalt helyét vizsgálják, a demográfiai és migrációs viszonyok, a közigazgatásban való részvétel, a jeles családok szerepe, valamint a társadalmi térfoglalás és térhasználat vonatkozásában. Az egyház és mentalitás témakörében a belső viszonyok, a közösség önmagáról alkotott képe, a lelkészeknek a gyülekezetben és a helyi társadalomban elfoglalt helye, az egyház anyagi alapjai, az egyházfegyelmezés, a családi élet, a szegénygondozás, valamint a halálra készülés és a temetkezési szokások kerülnek sorra. Külön fejezetek mutatják be az egyház oktatási-kulturális szerepét, a kecskeméti, illetve innen elszármazott vagy idekerült reformátusok művelődés- és művészettörténeti jelentőségű alkotásait.

Jelen kötet a 2017-ben megvédett doktori disszertációm átdolgozott és kiegészített változata. Itt szeretném megköszönni a Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára munkatársainak, Bán Magdolnának, Szabó Zsuzsannának és Petrányi Lajosnának, a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára nyugalmazott munkatársának, a régi kecskeméti városi levéltári részleg vezetőjének, Péterné Fehér Máriának, valamint Nagy Editnek, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára igazgatójának a kutatásban nyújtott segítséget. Köszönöm témavezetőm, Molnár Antal tanácsait, javaslatait. Hasznos észrevételekkel segítette még munká-

mat Blázy Árpád, Csepregi Zoltán, Fogarasi Zsuzsa, Ósz Sándor Előd, Szabó András, Székelyné Kőrösi Ilona és az ELTE BTK Kora Újkori Magyar Történeti Doktori Programjának oktatói, G. Etényi Nóra, Horn Ildikó, valamint R. Várkonyi Ágnes, aki sajnos már nem érthette meg könyvem megszületését. Mind ezért nekik is szeretném köszönetemet kifejezni. Külön köszönöm opponenseim, Ács Pál és Fazekas István, valamint Székely Júlia hasznos tanácsait és kritikai észrevételeit, amelyek segítettek könyvem formába öntését.

Végezetül mély szomorúsággal kell megemlékezniem tragikusan korán elhunyt Édesapámról, Székely György történész, régész, numizmatikus főmuzeológusról, aki pénztörténeti és kereskedelmi kérdésekben mindig biztos szakmai támpontot jelentett. E kötetet az ő emlékének ajánlom.

